

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ

старшокласників культурологічного аналізу

на уроках світової літератури

ПОКАТІЛОВА О. О.

УДК 373.5.016:82(100)

БЕЗУМОВНИМ досягненням сучасної вітчизняної школи є виокремлення в Державному стандарті базової й повної загальної середньої освіти (освітня галузь „Мова і література”) культурологічної лінії, яка передбачає опанування творів художньої літератури як культурного феномену, ознайомлення учнів з основними цінностями світової культури, розкриття художніх особливостей літературних творів у широкому культурному контексті, установлення міжмистецьких паралелей, вивчення міфології, фольклору, культурних традицій різних народів тощо. Однією з базових шкільних дисциплін, покликаних вирішувати завдання полікультурного розвитку учнів, є світова література. Як зазначено в Кон-

цепції літературної освіти, шкільний курс світової літератури покликаний виховувати творчого читача із самостійним критичним мисленням, формувати духовно збагачену особистість із гуманістичним світоглядом. Так, вивчення творів класиків світової літератури в сучасній школі повинно передбачати цілісне осягнення художніх творів у широкому культурологічному контексті, формування навичок самостійного мислення, розвиток художньо-творчих здібностей школярів.

У сучасній педагогічній науці сформувався окремий напрям методичних досліджень, побудований на основі комплексного впливу різних видів мистецтв на особистість учня (Г. Беленький, О. Богданова, Г. Гогіберидзе, В. Гречинська, Д. Доманський, Є. Колокольцев, Ю. Львова, В. Маранцман, Т. Сухова, Б. Юсов та ін.). Серед видів літературознав-

чого аналізу, що використовують у шкільній практиці викладання світової літератури, виокремлюють культурологічний аналіз, який передбачає дослідження художньої літератури в контексті національної та світової культури” [1, с. 209].

Розв’язання порушеної методичної проблеми зумовлює нагальність теоретичного обґрунтування, розробки та практичного впровадження спеціальної методики, що забезпечуватиме більш продуктивний рівень літературного й загальнокультурного розвитку старшокласників, сприятиме поглибленому вивченню художніх творів на уроках світової літератури.

Метою статті є розкриття сутності поняття *культурологічний аналіз* у шкільній практиці викладання світової літератури.

Завданнями статті є визначення ключового поняття *культурологічний аналіз*, з’ясування його специфіки в умовах профільного навчання, виокремлення ефективних прийомів та видів навчальної діяльності учнів.

Під культурологічним аналізом розуміємо прийоми й види поглибленої роботи з перекладним твором, що має на меті цілісне осягнення прочитаного в контексті національної і світової культури з урахуванням філософських, історичних, естетичних, лінгвістичних, літературознавчих аспектів тлумачення словесно-художнього тексту як мистецького й культурного явища. Специфіка шкільного культурологічного аналізу полягає в його інтегративній природі (міжпредметній і міжмистецькій), безпосередній залежності від профілю навчання, рівня літературного й загальнокультурного розвитку школярів, підпорядкованості основним завданням курсу „Світова література”. Змістова частина методики культурологічного аналізу розроблена за логікою побудови шкільного курсу світової літератури та складається з трьох взаємопов’язаних компонентів:

1. Історико-літературні та історико-культурні матеріали (відомості про історико-літературний і культурний процес, мистецьку добу, напрям, течію або школу; біографія письмен-

ника, історія написання твору та його інтерпретацій у різних видах мистецтва або художньої творчості).

2. Теоретико-літературні та мистецькі поняття (сукупність основних термінів, необхідних для засвоєння теоретичних тем курсу, цілісного осмислення літературних творів, опанування художніх прийомів і мови різних видів мистецтва).

3. Літературна та мистецька критика (критичні статті, огляди, рецензії, що допомагають із позицій сучасності проаналізувати твір, переосмислити його традиційні оцінки і тлумачення).

Дотримуючись системно-діяльнісного підходу в обґрунтуванні навчального змісту методики культурологічного аналізу, було здійснено добір культурологічних матеріалів за програмними темами на основі таких ключових понять:

– *поліфонізм* (множинність тематичних ліній у творах різних видів мистецтва та їхня суголосність, наприклад, поліфонізм Дж. Джойса, Ф. Достоєвського, І. Баха);

– *симфонізм* (сукупність художніх прийомів митця, що забезпечує комплексний вплив на особистість реципієнта, наприклад, симфонізм Л. ван Бетховена, О. де Бальзака, Л. Толстого);

– *контраст* (бінарно-семантичні опозиції);

– *мотив* (наявність спільних або „вічних” тем, образів, сюжетів);

– *гармонія* (єдність форми та змісту, наприклад, класико-романтична гармонія, гармонія доби Ренесансу й класицизму).

Відкриваючи „живописність” епічного тексту або „музичність” поетичних рядків, учні під керівництвом учителя мають виявити спільні риси у творах, що виражені в єдиній системі образів, художніх засобів зображення. Порівняння „мов” різних видів мистецтва відкриває можливості для осягнення їхньої специфіки, глибшого „занурення” у словесний текст. Таким чином, актуалізуються та посилюються читацькі враження, активізується творча уява, створюються умови для цілісно-

го осмислення художнього твору. Відображена у програмовому змісті теорія порівняння „мов” літератури й суміжних видів мистецтва ґрунтується на ідеях міжсеміотичного перекладу як „інтерпретації вербальних знаків за допомогою невербальних знакових систем” [2, с. 270; 3, с. 233], „взаємовідповідності стилів літератури та інших мистецтв ... перекодування літературних текстів на художню метамову інших мистецтв; зворотнього перекодування художньої метамови інших мистецтв на метамову літератури...” [4, с. 11], „подібності роботи перекладача та представників різних видів мистецтва” [5, с. 7]. Одним із пріоритетних шляхів розв’язання окреслених проблемних питань є, на нашу думку, розробка „культурологічного простору”, що постає підґрунтям для поглибленого вивчення інокультурних перекладних творів на уроках світової літератури в старших класах профільної школи.

„Культурологічний простір” письменників, вивчення творчості яких передбачено чинними програмами для профільної школи, визначали за кількома ознаками:

1. Належність до єдиного напрямку в мистецтві, спільність художнього методу, стилю, техніки митців, наприклад, О. де Бальзак – О. Дом’є, О. де Бальзак і Рембрандт.

2. Роль митця в житті та творчості письменника, музичні, образотворчі зацікавлення письменників, наприклад, Ф. Стендаль – Дж. Россіні – В. Моцарт.

3. Спільність ідейно-естетичного задуму, наприклад, „Червоне і чорне” Ф. Стендаля – симфонія № 9 Л. ван Бетховена; „Ода до радості” Ф. Шиллера – „Свобода на барикадах” Е. Делакруа.

Робота щодо відтворення (реконструкції) „культурологічного простору” письменника на уроці світової літератури наблизитиме учнів до розуміння стилю, культури доби, ролі митця в його художньому відображенні. Так, на уроках поглибленої роботи з художнім твором прийнятним є використання плану культурологічного аналізу перекладних художніх творів і в повному обсязі, і частково.

План культурологічного аналізу творів світового письменства

1. Визначити роль перекладного тексту у вітчизняній культурній традиції.

2. Схарактеризувати особистість автора, перекладача, культурні й особистісні творчі зв’язки.

3. З’ясувати часові межі створення оригінального тексту, проаналізувати співвідношення: текст – доба; текст – культура (філософія, історія, літературні зв’язки); текст – мистецтво (мистецтво як тло, ілюстрація; мистецтво як текст у тексті, структурна одиниця, що входить до тексту; мистецтво як система знаків).

4. Зіставити текст художнього твору з „текстами” інших видів мистецтва з метою виокремлення спільних структурних елементів та створення єдиного художнього образу.

5. Проаналізувати структурні елементи художнього тексту, з’ясувати рівень відображення в них філософських, історичних, мистецьких реалій культурної доби.

6. Використовувати герменевтичне коло „вчитель – текст – учень” у процесі осягнення змісту твору у культурологічному контексті з метою формування особистісного значення тексту.

7. Залучати учнів до різноманітної художньо-творчої діяльності в процесі сприйняття, аналізу та інтерпретації тексту художнього твору як мистецького явища.

Учитель має право починати аналіз у будь-якій послідовності з урахуванням жанрово-родової природи та обсягу літературного твору, індивідуальних психологічних особливостей учнів. Під час аналізу епічного твору увага старшокласників має бути зосереджена на всіх структурних елементах (назва, ключові слова, бінарні семантичні опозиції), тоді як у процесі поглибленого вивчення лірики на перше місце виходять ключові слова, а драми – бінарні семантичні опозиції, які значною мірою відображають драматичний конфлікт.

Спираючись на класифікацію методів навчання М. Кудряшова [6] і Л. Мірошніченко [1, с. 191 – 193], ми виокремили такі методи і прийоми вивчення творів світової

літератури на засадах культурологічного підходу:

1. Евристичні: евристична бесіда, словникова робота, культурологічний коментар, визначення частково-пошукових запитань і завдань.

2. Дослідницькі: культурологічний аналіз, порівняння творів, культурологічна реконструкція.

3. Репродуктивні: слово, розповідь або лекція вчителя з елементами культурологічного екскурсу, завдання за підручником, самостійний добір культурологічних матеріалів.

На основі цих прийомів визначено ефективні види навчальної діяльності школярів: ілюстрування тексту відповідними творами суміжних мистецтв за різними принципами (тематичним, асоціативним тощо), усне словесне малювання (екфрасис), порівняльний аналіз творів суміжних видів мистецтва, підготовка повідомлень і презентацій на культурологічну тему, написання творів за картиною, фільмом, виставою та ін. Вибір розроблених видів навчальної діяльності безпосередньо пов'язаний із розвивальними завданнями шкільного курсу світової літератури. Реалізація визначених завдань на кожному етапі має проходити з урахування вікових особливостей учнів, рівнів їхньої підготовки до сприйняття естетичних категорій, діалогічного спілкування і з текстом літературного твору, і з „текстами” суміжних видів мистецтва.

Так, окремі прийоми культурологічного аналізу мають бути застосовані на інтегрованому уроці, присвяченому російській поезії „Срібного століття”. Особливості сприйняття лірики як найсуб’єктивнішого роду літератури, у якому „наколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора” [7, с. 284], а поетичне слово втягується в музичну сферу, „ніби розчиняється у загальній ритмічній фразі” і відзначається „розімкненістю у широкий культурно-історичний контекст доби” [8, с. 71], зумовлюють вибір відповідних прийомів і форм організації поглибленої роботи з поетичними творами. Серед найбільш ефективних прийомів досяг-

нення поезії виокремлюють виразне читання, читання під музику, читання напам’ять, психологічну реконструкцію, культурологічний коментар, аналіз поетичних образів (мотивів, станів, ідей) тощо. Окремої уваги заслуговує вибір урочних форм, які мають забезпечувати поетичну атмосферу, налаштовувати учнів на відповідні настрої, співпереживання й співтворчість. Із цією метою старшокласники отримують випереджальні завдання вивчити напам’ять вірші О. Блока, О. Мандельштама, А. Ахматової, М. Цветаєвої, В. Маяковського, С. Єсеніна, Б. Пастернака (на вибір), підготувати виразне читання улюблених поезій, узяти участь у розробці сценарію літературно-музичної композиції „Если душа родилась крылатой...”.

Відкривається урок вступним словом учителя, де повідомляється про культурно-історичні передумови формування модерної поезії в Росії, визначаються провідні філософські ідеї, морально-етичні та естетичні погляди межі XIX – XX ст., що вплинули на творчість російських поетів-модерністів, подається стисла характеристика основних напрямів, течій і шкіл поезії „Срібного століття”. Старшокласники дізнаються про те, що межа XIX – XX ст. була позначена глибокою кризою західноєвропейської цивілізації та культури, виявом якої стало поширення ідей про „смерть Бога”, жорстокість і абсурдність навколишнього світу, самотність і приреченість людини (Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, З. Фрейд, К. Юнг). Російські філософи – В. Соловйов, М. Бердяєв, Л. Шестов – критикували західні теорії й виступили на захист традиційних християнських цінностей.

Опрацьовуючи під керівництвом словесника розділ підручника-хрестоматії „Зі скарбниці філософської думки „Срібного століття” [9, с. 123 – 126], школярі визначають концептуальні ідеї російських філософів про „служіння Добру чистому, усебічному й всесильному” як життєве завдання людини (В. Соловйов), про покликання людини реалізувати дари, отримані від Бога, і стати цілісною особистістю, творцем (М. Бердяєв), про екзистенціальний зв’язок людини із Творцем,

оскільки „якщо немає Бога, то немає й людини” (Л. Шестов); з’ясовують, що саме вони стали підґрунтям тієї доби, яку М. Бердяєв назвав „Срібною”. Це була епоха духовного й культурного піднесення Росії, яка відкрила імена славетних філософів (С. Булгаков, С. Франк, В. Соловйов, М. Бердяєв), художників (І. Рєпін, М. Врубель, М. Рєрїх), композиторів (О. Скрибін, І. Стравінський, С. Рахманінов), діячів сцени (Ф. Шаляпін, М. Чехов, В. Комісаржевська, В. Мейєрхольд). Голосно заявили про себе і представники поезії „Срібного століття”, які продовжували або відкидали традиції пушкінської „Золотої доби”, орієнтувалися на здобутки західної модерної поезії, на їхній основі творили нове поетичне мистецтво.

Осягнення поезії „Срібного століття” розпочинається на уроці літератури із творчої спадщини поетів-символістів. Актуалізуючи власні знання за темою „Лірика французького символізму”, учні дають визначення цього літературного напрямку в російській поезії 1890 – 1900-х рр., перераховують його провідні ознаки (багатозначність і невичерпність символу, метафоричність, сугестивність, нюансування тощо). Виразне читання й обговорення творів зі збірки О. Блока „Вірші про Прекрасну Даму” допомагає школярам виявити вплив на ранню творчість поета ідей В. Соловйова, що відображене в оспівуванні Вічної Жіночості, протиставленні піднесеного ідеалу й недосконалої дійсності. Аналітична бесіда за прочитаними в класі поезіями проводиться на основі системи запитань і завдань:

1. Які настрої й відчуття залишилися у вас після прослухування ранніх ліричних творів О. Блока? Чим це пояснюється?

2. З якою метою автор „Незнайомої” вдається до прийому дисонансу в окресленні образу Прекрасної Дами („дівочий стан, шовками зловлений, // Пливе в туманному вікні”, „персні гарної руки”, „очі сині-сині, тужачи, // Цвітуть на березі смутнім”) і навколишньої дійсності („окриками п’яними”, „нудота вулична”, „чується жіночий виск”, „журбу важку”, „лакеї заспані стирчать”)?

3. Яку роль у розкритті лейтмотивів ран-

ньої лірики О. Блока відіграють образи-символи „темна вуаль” („Незнайома”), „синій плащ” („Про доблесті, про подвиги, про славу...”)?

4. Перегляньте репродукції картини І. Крамського „Невідома” (1883), ілюстрацій І. Глазунова до вірша О. Блока „Незнайома” (1979, 1980) та з’ясуйте, хто із художників втілює блоківський образ Прекрасної Дами. Поясніть думку.

5. За допомогою яких невербальних прийомів можна передати загадковий і невловимий образ Вічної Жіночості, оспіваний російським поетом-символістом?

Поглиблене вивчення поезії акмеїзму передбачає осмислення основних естетичних принципів стильової течії модернізму, серед яких необхідно виокремити заперечення символістського містицизму, втаємничення, елітарності мистецтва, простоту, ясність, чуттєвість і предметність поетичних образів, естетизацію „земного”; зосередження на природі, історичному минулому, внутрішньому світі людини, екзотиці далеких країн, звернення до класики, яке О. Мандельштам назвав „тугою за світовою культурою”. Останнє підтверджується під час розбору мандельштамівських поезій „Безсоння. І Гомер. Шатри тугих вітрів”, „Не чув я оповідок Оссіана...”, у яких теми кохання та культурної пам’яті розглянуто крізь призму світової літературної спадщини.

Застосування перелічених завдань на уроках світової літератури значно активізує аналітико-інтерпретаційну діяльність школярів, надає їй особистісно-значущого і творчого характеру. Беручи участь у різних видах художньої творчості, старшокласники реалізують свої здібності як читачі (поглиблена робота з текстом і позатекстовими критичними матеріалами), митці (робота над створенням маски, аплікації, інтер’єру, декорації, костюма та ін.), виконавці (робота над роллю, виразним читанням, мімікою, рухом, жестом, гримом та ін.), що допомагає їм уникати схематизму й тенденційності у тлумаченні мистецьких явищ, збагачувати власний естетичний досвід, виявляти індивідуальний творчий

підхід до вивчення мистецтва слова в його художніх зв'язках та взаємодії. Розвивального характеру під час культурологічного аналізу набувають такі види навчальної діяльності школярів, як ілюстрування тексту відповідними творами суміжних мистецтв за різними принципами (тематичним, асоціативним тощо), усне словесне малювання (екфрасіс), порівняльний аналіз творів суміжних видів мистецтва, підготовка повідомлень і презентацій на культурологічну тему, написання творів за картиною, фільмом, виставою тощо.

Послідовне, цілеспрямоване застосування пропонованої методики культурологічного аналізу забезпечуватиме цілісне осягнення літературного твору в широкому контексті національної і світової культури, сприятиме розвитку аналітико-інтерпретаційних, творчих умінь старшокласників, збагачуватиме їхній естетичний досвід.

На підставі поданих у статті методичних розробок та видів художньо-творчої діяльності учнів ми дійшли висновку про технологічність пропонованої методики культурологічного аналізу, ефективність практичної реалізації якої забезпечується послідовним, цілеспрямованим упровадженням системи прийомів, видів і форм поглибленої роботи з художнім текстом. Водночас, перспективним є необхідність подальшої розробки типології творчих завдань та видів інтерпретаційної діяльності учнів на засадах культурологічного підходу.

Література

- 1. Мірошніченко Л. Ф.** Формування професійної готовності студентів-філологів до викладання світової літератури : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (зарубіжна література)” / Л. Ф. Мірошніченко. – К., 2000. – 36 с.
- 2. Эко У.** Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / У. Эко ; пер. с итал. А. Н. Ковалю. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 574 с.
- 3. Jakobson R.** On Linguistic Theory of Translation / R. Jakobson // On Translation. – Harvard UP (USA), 1966. – P. 232 – 239.

- 4. Наливайко Д. С.** Взаємозв'язки і взаємодії літератури й інших мистецтв в аспекті компаративістики / Д. С. Наливайко // Літературний дискурс : генезис, рецепція, інтерпретація (літературознавчий, культурологічний і методичний аспекти) : зб. матеріалів міжнар. конф. / за ред. Ю. І. Ковбасенка. – К. : УАВЗЛ, 2003. – С. 3 – 25.

- 5. Клименко Ж. В.** Міжсеміотичний переклад як засіб поглибленого вивчення художнього твору : метод. реком. щодо використання зразків такого перекладу / Ж. В. Клименко // Всесвітня л-ра в середніх навч. закл. України. – 2007. – № 3. – С. 6 – 8.

- 6. Кудряшев Н. И.** Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы : пособие для учителя / Н. И. Кудряшев. – М. : Просвещение, 1981 – 190 с.

- 7. Галич О.** Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв / за ред. О. Галича. – Вид. друге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.

- 8. Токмань Г. Л.** Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (українська література)” / Г. Л. Токмань. – К., 2002. – 42 с.

- 9. Волощук Є.** Зарубіжна література : хрестоматія-посіб. для 11 кл. загальноосв. навч. закл. / Є. Волощук. – К. : Генеза, 2003. – 560 с.

* * *

Покатілова О. О. Методика навчання старшокласників культурологічного аналізу на уроках світової літератури

Стаття присвячена актуальній в методиці викладання літератури проблемі – використання культурологічного аналізу на уроках світової літератури. Надано визначення поняттю *культурологічний аналіз*, запропоновано план, за яким треба здійснювати послідовний аналіз, виокремлено ключові по-

няття, що утворюють певні міжмистецькі паралелі між явищами художнього твору та творами різних видів мистецтва. Обґрунтовано змістову частину методики культурологічного аналізу, яка складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: історико-літературні та історико-культурні матеріали, теоретико-літературні та мистецькі поняття, літературна та мистецька критика. Визначено поняття *культурологічний простір* письменника, який потребує „реконструювання” та використання на уроках з поглибленого вивчення художнього твору. Наведено приклад використання культурологічного аналізу на уроці з вивчення доби „Срібного століття” в літературі. Наголошено на перспективах подальшого вдосконалення типології завдань та видів навчальної діяльності учнів.

Ключові слова: культурологічний аналіз, культурологічний простір, міжмистецькі паралелі, види навчальної діяльності.

Покатилова Е. А. Методика обучения старшекласников культурологическому анализу на уроках литературы

Статья посвящена актуальной в методике преподавания проблеме – использование культурологического анализа на уроках мировой литературы. Дано определение понятию „культурологический анализ”, приводится план, по которому должен осуществляться последовательный анализ, выделяются ключевые понятия, которые создают определенные параллели между разными видами искусства и художественным произведением. Обоснована содержательная часть методики культурологического анализа, которая состоит из трех взаимосвязанных компонентов: историко-литературные и историко-культурные материалы, теоретико-литературные и искусствоведческие понятия, литературная и искусствоведческая критика. Определено понятие *культурологическое пространство* писателя, которое требует „реконструкции” и

использования на уроках по углубленному изучению художественного произведения. Приведен пример использования культурологического анализа на уроке по изучению эпохи „Серебряного века” в литературе.

Ключевые слова: культурологический анализ, культурологическое пространство, параллели между видами искусства, виды учебной деятельности.

Pokatilova O. O. The Methodology of Teaching High School Students to Use Culturological Analysis in World Literature Classes

The article addresses one of the urgent issues of the methodology of teaching literature – culturological analysis of texts during world literature classes. The author defines the term “culturological analysis”, presents a plan, which makes this analysis truly sequential, and highlights the key concepts that help to create certain inter-art parallels among different types of art and literary works. The content of the methodology of culturological analysis, which consists of three interconnected components: historical literary and historical cultural materials, theory of literature and theory of art concepts, and literary and art criticism, is substantiated in the article as well. The definition of the “culturological space” of the writer, which is to be “reconstructed” and used during world literature classes devoted to the in-depth study of literary works, is given.

The author also identifies the prospective lines of the further improvement of the learning activities offered to students during world literature classes. These types of learning activities are rooted in the traditional classification of methods of teaching World Literature.

The article features an example of a comprehensive culturological analysis sequence proposed for the use during the class sessions devoted to the study of the Silver Age literature.

Key words: culturological analysis, culturological space, inter-art parallels, learning activities.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013 р.

Прийнято до друку 30.08.2013 р.